

Cristian Tileagă

## A szélsőséges előítélet magyarázata és a vádolás legitímációja a romákról szóló beszédben

### Bevezetés

A kommunizmus vége Közép- és Kelet-Európában az etnikai kisebbségek kiközösítését, illetve az etnikai alapon történő diszkrimináció felerősödését hozta magával. A romák külön említést érdemelnek ebben a kontextusban, mivel őket különösen súlyosan érintették a poszt-totalitárius szabadság diszkriminatív és kirekesztésre irányuló utóhatásai (Hancock 2002; Hockenos 1993; Petrova 2003). Számos kelet-európai országban (de nem csupán ott – például a nyugati világban lásd MacLaughlin 1998 és Sibley 1992, 1995) a romák testesítették meg az idegenséget. A romák a beolvadásra képtelen etnikai kisebbség (MacLaughlin 1998), a belső ellenség (Sigona 2003), a szomszédban lakó idegen (Bauman 1990) voltak (és továbbra is azok); „probléma”, amely „megoldásra” vár.

Románia, mely Kelet-Európa legnagyobb roma népességével rendelkezik, nem jelentett kivételt e minta alól. A széles körben elterjedt kelet-európai romaellenes érzelmek Romániában nagyon erős diszkriminatív és kizáró jelleget öltöttek, amit a romák ellen irányuló extrém erőszakkitörés kísért (lásd Európai Romajogi Központ 1996, 2001). Mint Hockenos állítja, a romániai romáknak „úgy meg kellett fizetniük a poszttotalitáriánus szabadságért, mint senki másnak Romániában” (1993: 201).

A romákat érintő diszkriminatív és kizáró társadalmi és diszkurzív minták létrehozását és fenntartását több más tényező mellett a jobboldali román nacionalista pártoknak és képviselőiknek növekvő hatalma határozta meg, akik egy szélsőségesen előítéletes, kirekesztő s a gyűlölet ideológiáján alapuló diskurzust gerjesztettek. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy „bár a szélsőjobb vezette a vádhadjáratot azok ellen, akiket genetikailag alsóbbrendűnek gondolt, a romák elleni gyűlölet és harag a társadalom minden szegmenséből és a politikai paletta minden oldaláról érkezik” (Hockenos 1993: 201).

---

Forrás: Accounting for extreme prejudice and legitimating blame in talk about the Romanies. In *Discourse & Society* 16(5): 603–624. © SAGE Publications, 2005. Hungarian translation © Replika,

Nemzetközi szinten számos kutató alkalmazta a diszkurzív paradigmát az etnikum, a rasszizmus és az ideológia vizsgálatára (lásd például Augoustinos és Reynolds 2001; Augoustinos és Walker 1998; Billig 1988; Lecouteur et al. 2001; Rapley 1998, 2001; Van Dijk 1987; Wetherell és Potter 1992). A diszkurzív megközelítést sikerrel alkalmazták a romákhoz és a romaellenes előítéletekhez kapcsolódó kutatásokban is (Erjavec 2001; Leudar és Nekvapil 2000; Sigona 2003). Román kontextusban azonban mindeddig nagyon kevés ilyesfajta kutatást folytattak, pedig az előítélet elleni küzdelemben az ilyen irányú vizsgálódás alapvető fontosságú, mert pontosan a magától értetődőnek tekintett magyarázatformák és az átlagemberek által használt közhelyek éltetik és tartják fenn az előítéletet és a diszkriminációt. Mindemellett a köznap gondolkodás (common sense) nem biztosít egységes diskurzust, mivel végeérhetetlen „ideológiai dilemmákat” teremt és vet fel újra (Billig et al. 1988).

Állításával, miszerint a romákról szóló beszéd szélsőségesebb, mint a nyugaton kutatott idegenellenes, bevándorlóellenes beszéd, e cikk rövid betekintést kíván nyújtani az olyan stílust alkalmazó diskurzustípus bonyolultságába és összetettségébe, amely egyszerre tagadja és védelmezi a szélsőséges előítéletet. Hadd jegyezzem meg ezen a ponton, hogy nem szükségképpen abból a feltételezésből indulok ki, hogy a résztvevők romákról szóló beszéde eredendően „szélsőséges”. A „szélsőségesesség” (csakúgy, mint a „mértéktartás” vagy az „ambivalencia”, ha már itt tartunk) olyan dolog, amelyet a diskurzusok összjátékában kell megítélni. Nem mint a diskurzusban eredendően benne rejlőt, hanem mint egy *hatást*, amelyet meghatározott célok érdekében, meghatározott diszkurzív és retorikai eszközök segítségével érnek el – mint amilyen például a romákra hárítani a bűnösséget, és úgy beállítani őket, mint akik kívül állnak az összehasonlításon és a morális renden.

A romák ellen irányuló szélsőségesen előítéletes diskurzus és az alapos kutatásnak átvett idegenellenes, bevándorlóellenes nyugati világbeli diskurzus közötti kontraszt akkor válik szembevetővé, ha az olyan témákat, mint a fanatizmus, a társadalmi kizárás és a szélsőséges különbségek politikái, a „kizáró” és „kirekesztő” ideológiai és politikai hatásokkal bíró *diskurzus* működésén belül helyezük el és alapozzuk meg. A szélsőségesen előítéletes diskurzus dinamikái és útvesztői (valamint annak hatásai) egy *lokalizált* folyamat részét képezik. Itt nemcsak a meghatározott földrajzi és ideológiai elhelyezkedésre gondolok (ami a kelet-európai posztkommunista Románia), hanem arra az elképzelésre, hogy ez a szélsőségesen előítéletes diskurzus az *emberek egy bizonyos kategóriájával* szemben lép életbe, akiket „mi” (nem feltétlenül románok), a letelepedettek, a civilizáltak stb. úgy osztályozunk, mint „nem ideillőket”, mint nyomorultakat, és megpróbáljuk őket az értelmes viselkedés kötöttségein és a világban való „létezés módjain” kívül helyezni.

Egy másik dimenzió, ami itt fontos, a „Más-ként való beállítás” (Othering) folyamatának lokalizáltsága, illetve helyhez kötöttsége, mely igen gyakran mellőzött téma az előítéletes beszéd diszkurzív tanulmányozásában. A „kirekesztés” (és a fanatizmus) a hely egy fogalmát hordozza magában, mely olyan összehasonlítási alapként szolgál, amelyhez képest a kirekesztő, előítéletes diskurzus összeáll. A romák esetében inkább a (nemzeti) hely hiánya az, ami a morális kirekesztés, a szélsőségesen előítéletes diskurzus ideológiai körvonalait formálja (Opotow 1990), és ami alátámaszt bizonyos szélsőséges „esszencialista” leírásokat a romákról, amelyek a különbségen és a morális renden kívül helyezik el őket. Az előítélettel, diszkriminációval és erőszakkal szemben senki sem tudja megvédeni őket. Nincsen (nemzeti) helyük, senki sem akarja őket, és nincs hová menniük. Akárcsak őket megelőzően a zsidók (legalábbis a 19. századig), a romák mindenki földjén örök idegenek.

## Diszkurzív pszichológia és előítélet

A diszkurzív pszichológia általánosságban véve egy konstrukcionista megközelítés, és lényege, hogy a diskurzuselemzésből származó gondolatokat a szociálpszichológia néhány aspektusára alkalmazzuk (Antaki et al. 2003; Billig 1997; Edwards és Potter, megjelenés alatt; Potter 1998; Potter és Edwards 2001). A diszkurzív pszichológia a beszédet és a szövegeket társadalmi gyakorlatoknak tekinti, és amint Edwards (2003: 31) állítja, „mint ahogy azt általában a pszichológia teszi, a világ és az elme közötti viszonyt tanulmányozza, ám úgy, mintha az diskurzustéma lenne – mint a résztvevők számára fontos dolgot (participants' concern), a beszéd dolgát, a beszéd kategóriáit, a beszéd retorikáját, a beszéd aktuális interakciós vonatkozásait”.

Az előítélet témájával kapcsolatos identitáskonstrukcióval számos tanulmány foglalkozik [Edwards (2003); Gill (1991, 1993); Speer és Potter (2000); Verkuyten et al. (1994a, 1994b)]. Az előítéletről szóló kutatások sokrétűen dokumentálták azokat a diszkurzív folyamatokat, amelyeken keresztül az etnikai kisebbségekről szóló beszédben megalkotásra kerül az előítéletes beszéd és a megkülönböztetés (például Blommaert és Verschueren 1998; Van Dijk 1992, 1993; Verkuyten et al. 1995; Wodak és Matouschek 1993; Wodak és Reisigl 1999, 2001). A legtöbb diskurzuskutatásból az a tanulság vonható le, hogy a különbség definiálása egy összetett tevékenység eredménye, ami számos konstrukciós folyamaton múlik (lásd Verkuyten 2001 nemrég kiadott kísérletét.)

A diszkurzív megközelítés segíthet abban, hogy feltárjuk az „előítélet” mint mindennapi jelenség keletkezését, ahogyan azt az interakciók során a beszélgető (talk-in-interaction) felek létrehozzák (Edwards 2003; Rapley 2001). A résztvevők beszédének vizsgálata szintén lehetőséget nyújt arra, hogy részletesen tanulmányozzuk a „megélt ideológiát”, az érvelés helyi kódjait, a kulturális és ideológiai eszközöket, amelyeket olyan ellentmondásos témák igazolására alkalmaznak, mint amilyen az előítélet, a diszkrimináció és az egyenlőtlenség (Wetherell 1998, 2003).

Az ideológia a „különböző” mások látszólag konkrét leírásaiban, a társadalmi témákról szóló diskurzusok érveiben és fordulataiban rejlik (Billig 2002). Ám nem eredendően ideologikus a diskurzus, hanem „az érvelés, a vita és az alkalmazás során válik azzá” (Wetherell és Potter 1992: 139). A diskurzus ideológiai tartalma és hozzájárulása a *hatásain* „mérhető le”. Azokról a diskurzusokról állítjuk, hogy ideologikusan működnek, amelyek a társadalmi egyenlőtlenség mintáit és az egyenlőtlen hatalmi viszonyokat legitimáló, fenntartó és rögzítő kategóriákba rendezik a világot (Thomson 1987).

### Elemzési anyag és eljárásmodok

Az itt bemutatott szemelvények egy 38 középosztálybeli román diplomással rögzített, félig strukturált beszélgetésből/interjúból álló (2001-ben gyűjtött) mintából származnak. A mintában férfiak és nők szerepeltek, és a mintát úgy alakítottuk ki, hogy minél teljesebben fedje le az erdélyi régió társadalmát (Románia északnyugati része). Az így összegyűjtött anyag egy nagyobb kutatás alapjául szolgál, melynek célja, hogy összehasonlítsa és szembeállítsa azt, ahogyan a románok a legnagyobb nemzeti kisebbségeikről, a romániai magyarokról és a romákról beszélnek.

Egyik megkérdezett sem tartozott etnikai kisebbségi csoporthoz, mind a többségi csoport, a román etnikum tagja volt. Az interjúban való részvétel önkéntes alapon történt, és a résztvevőket „hólabda” módszerrel gyűjtöttük. Minden egyéni interjú egy-másfél óráig tartott. Az interjúkat úgy vezettük be, mint a román társadalom olyan „társadalmi problémáiról” szóló rövid beszélgetéseket, melyek az előítéletelességről és az előítéletelességhez kapcsolódó, általában „ellentmondásos” kérdésekre irányulnak. Ilyen például, hogy vajon korrektnek találják-e a román jobboldal képviselőinek politikáját; a magyarok elleni előítélet és diszkrimináció (vitatott) létezése, illetve ugyanez a romákra vonatkozóan; az etnikumok közötti konfliktus ügye, a kisebbségi jogok ügye és más általános, a politikához, az előítélethez és a kultúrához kapcsolódó témák.

Az itt bemutatott szemelvények a Jefferson-módszer<sup>1</sup> egyik verziójával kerültek szöveges rögzítésre, és a szerző fordította őket angolra a román eredetiből. Törekedtem arra, hogy a fordítás olyan pontos legyen, amennyire csak lehetséges, annak érdekében, hogy a jelentés ne ferdüljön. Ugyanazokat a szöveges rögzítési jeleket használtam mind a román eredeti, mind annak angol megfelelőjében. Az elemzést az eredeti szövegen végeztem, de a hivatkozások főleg az angol (itt: magyar) fordításra vonatkoznak.

A megelőző kvantitatív elemzés három fő ideológiai (alanyi) pozíciót azonosított aszerint, hogy milyen mértékben értenek egyet felvállaltan a román jobboldali képviselők, Corneliu Vadim Tudor és Gheorghe Funar<sup>2</sup> irányelveinek korrektségével.

Ez egy meghatározott kérdésre adott válaszokon alapult, amely így hangzott: „Ön szerint Vadim Tudor magyarok és más etnikai csoportok ellen irányuló nacionalista politikája a leghelyesebb irányvonal?” A kérdés néhány változata Gheorghe Funar nevét együtt említette Vadim Tudoréval. Három kategóriát azonosítottunk: az elsőt „Tudor és Funar” támogatása jellemzi, a másodikat az „ingadozás Tudorral és Funarral szemben”, és végül a harmadik a „szemben áll Tudorral és Funarral” kategória.

---

1 Az átírási rendszert Gail Jefferson (pl. 1985) fejlesztette ki. A szerző által használt kódok magyarázata:

- az aláhúzás (műlik) szavakat vagy szavak részeit jelöli, melyekre hallható hangsúlyt tesz a beszélő;
- zárójelben számok (0.2), másodpercben jelölik a beszédben hallható szünetet. Ahol csak pont van a zárójelben (.), ott hallható, de 0,2 mp-nél rövidebb a szünet;
- két fölső köröcskével (°[vannak°) van jelölve a beszélgetés jellegzetesen halkabb része;
- gondolatjellel (ez– ez) a feltűnő megszakítás van jelölve;
- szögletes zárójellel a két beszélő szövegének egymást átfedő részei vannak jelölve. Pl.:

60 °[vannak°

61 [mm (.);

- két szélén kis farkasszájjakkal jelölt részt (>vannak, akiknek van, vannak, akiknek ez– ez valószínűleg nem számít<) a beszélő gyorsabban és egybefüggően mondja, hadarja. (A szerk.)

2 Corneliu Vadim Tudor az ultranacionalista „Nagy Románia Párt” (Partidul România Mare) elnöke és a szélső-jobboldali ideológia egyik legfontosabb képviselője Romániában. Gheorghe Funarral – korábban saját nacionalista pártjának, a „Román Bölcsőnek” (Vatra Românească) vezetője – együtt egy szélsőséges, ultranacionalista kettőst alkotnak, akiknek szélsőségesen előítéletes diskurzusa egyformán érinti a román lélek három hagyományos „bűnbakjához” kapcsolódó témákat: a romákat, a magyarokat és a zsidókat. Vérmes szószólói a „türelmetlenség politikájának” (Gallagher 1995) nacionalista, rasszista és xenofób diskurzusok közvetítésével. A romákról szóló diskurzusuk egyértelmű fasiszta felhangokkal (egyértelmű kiközösítő konnotációkkal) bír.

## Elemzés

A középosztálybeli román diplomásokkal folytatott 38 interjúból álló mintából egy olyan interjút választottam ki elemzésre, amely az „ingadozó Tudorral és Funarral szemben” kategóriához tartozik, annak érdekében, hogy bizonyítsam fő elemzési szempontjaimat. Ez az empirikus esettanulmány egy 34 éves nő (álneve Carla) nézeteit vizsgálja meg a romákkal szembeni előítéletről és diszkriminációról. Carla könyvelőként dolgozik egy bankban, és az interjú néhány pontján azt állítja, hogy nincs határozott politikai elkötelezettsége. Az interjúra az otthonában került sor, és körülbelül egyórás volt. Nem Carla nézeteinek *per se* szélsőségsége volt az, ami miatt ezeket a bizonyos szemelvényeket kiválasztottam (meg kell jegyezni, hogy máshogyan beszél a magyar kisebbségről), hanem az, ahogyan az ésszerűség és a tolerancia pozíciójából megmagyarázta, miért helyezi a romákat a morális renden és a különbségeken kívül – mintha ezt a józan ész diktálná, s nem is kívánna alaposabb igazolást.

A következő elemzésben végigkövetem Carlának a kérdező kérdéseire adott válaszai közül azokat, melyek a romákkal szembeni előítélet, illetve diszkrimináció létezésére és magyarázatára vonatkoztak. Négy szemelvényt elemzek, amelyek szembeszökő elmozdulást mutatnak a „rólunk” való beszédből „róluk” való beszédre (és vádolásra). Megpróbálom pontosan meghatározni az ilyenfajta mozgás ideológiai kihatásait, a megvalósítására használt retorikai és interpretatív eszközök elemzésével együtt.

### Az előítélet megindoklása

Az 1. szemelvényben Carla arra a kérdésre válaszol, hogy vajon a románoknak vannak-e előítéleteik a romákkal szemben: „Őn szerint a románoknak vannak előítéletei a romákkal szemben, vagy nem igazán?” A kérdés azt sugallja, hogy a válaszban egyetértő vagy ellenkező véleményt kell kifejtieni. Az alternatívák már a kérdés befejezése előtt rögzítve vannak (Houtkoop-Steenstra 2000).

Megfigyelhető, hogy a „nem igazán” itt több szempontból is érdekes szerepet tölt be. A kérdező „igazán” szóhasználata a „nem igazán”-ban (55.) tekinthető úgy, mint ami arra ösztönöz, hogy különböztessük meg a *látszólagos* helyzetet a *valószínű*, amikor a románok romák elleni előítéletességéről beszélünk. Azt mondhatjuk, hogy a kérdező az előnyben részesített válasznak (Pomerantz 1984a) megfelelően tette fel a kérdést. Ám itt még nincs vége a kérdésnek, mert a „vagy nem igazán”-nal egy másik, látszólag egyenrangú interpretáció-jelöltet kínál. A „nem igazán” egyet nem értést provokál és megakadályozza, hogy az „igen” választ részesítsék előnyben. A kérdés első részébe egy implicit sugalmazás van ágyazva, ám a „vagy nem igazán” inkább mintha igazolásra buzdítana. Ebből az a lehetőség következik, hogy a románok nem előítéletesek, és amint látni fogjuk, Carla a kérdés megválaszolásakor nem is kérdőjelezi meg a románok ésszerűségét.

A kérdező megfogalmazása az 54. sorban a „romákkal szembeni előítéletre” mint eleve létező dologra irányul, amelyről okkal várható, hogy valaki „gondolkozzon” (lásd például Rapley és Antaki 1998). A kérdést úgy teszi fel, mintha lényegtelen lenne, hogy Chris és Carla egyaránt románok. A beszélgetés kontextusa az, hogy „róluk” (a románokról – előítéletesekről és előítélet-mentesekről) beszélünk. Mint látható, a kérdés megfogalmazása csoportok

## 1. szemelvény

- 54 Chris Őn szerint a románoknak vannak előítéletei a (.) a romákkal szemben, vagy (.)  
 55 nem igazán?  
 56 Carla Vannak (.) olyanok is, akiknek vannak (.) mm (.) vannak  
 57 (.) mm (.) vannak (.) az emberen múlik (.) szóval,  
 58 >vannak, akiknek van, vannak, akiknek  
 59 ez– ez valószínűleg nem számít< szóval, hogy rendes ember legyen  
 60 valaki (.) mindegy (.) hogy milyen nyelven beszél,  
 61 vagy milyen a bőre színe, de vannak, akiknek van (0.2)  
 62 ° [vannak°  
 63 Chris [mm (.)
- 54 Chris Considerați că românii au prejudecăți față de (.) față de romi sau (.) sau nu prea?  
 55 (0.2)  
 56 Carla Sunt (.) care și au (.) mm (.) sunt  
 57 (.) mm (.) sunt (.) depinde de om (.) deci,  
 58 >sunt care au, sunt care  
 59 probabil că nu- nu contează< (.) deci, să fie  
 60 om (.) nu contează (.) ce limbă vorbește  
 61 sau ce culoare are, dar sunt și care au (0.2)  
 62 °[sunt°  
 63 Chris [mm (.)

megkülönböztetését tartalmazza, és egy „távoli”, „objektív” nézőpontot feltételez. A kérdező azt a témát veti fel, hogy vajon a „románok” előítéletesek-e a „romákkal” szemben. Carla ahelyett, hogy csoportokra vonatkoztatva válaszolná meg a kérdést, egy megkülönböztetést alkalmaz különböző (román) emberek között – előítéletesek és előítélet-mentesek között.

Carla válaszában egyik jellemzője gondosan megformált választ sejtet. A válasz kezdetét „gond-pontok” (trouble-spots) (Ochs 1979; Schegloff et al. 1977) tarkítják, amelyeket gyakori ismétlések, helytelen kezdések és szünetek jelölnek: „Vannak (.) olyanok is, akiknek vannak (.) mm (.) vannak (.) mm (.) vannak (.)”. Mint Ochs (1979: 70) megjegyzi, ezek a helyreigazítások azt tükrözik, hogy a beszélő keresgéli a „hallgatóság számára megfelelő magyarázatot”. A „vannak (.) olyanok is, akiknek vannak” után Carla, úgy tűnik, nem képes eldönteni, hogyan folytassa. Kis szünetek sorai követik egymást, a „vannak” és a „mm” ismétlése, majd egyértelmű referensre vált („az emberen múlik”), kis szünetet tart újra, míg végül a „fő gondolati egységek kiegészítő jelével” (Schiffrin, 1987: 191), a „szóval” használatával folytatja, hogy beilleszsen egy leírást.

Figyeljük meg a retorikai kontextust az első sorokban (56–62.). Mint Billig (1985) írja, a társadalmi kategóriákról szóló beszéd inkább érvelő (argumentatív) szokott lenni; nem csupán nézetek kinyilvánítása, hanem az ellenkező nézetek tagadása. Az „is” (și) használatával az 56. sorban Carla ellentétet állít fel az előítéletesnek és előítélet-mentesnek tartottak között. Ebben az a jelentés rejlik, hogy van „néhány” román, akiknek nincsenek előítéletei, akik számára az „emberek csak emberek”, akik nem gondolkoznak „faji” vagy „etnikai” alapon, akik számára „mindegy, hogy milyen nyelven beszél, vagy milyen a színe” (60–61. sor), ám ott vannak rajtuk kívül azok is, akiknek vannak előítéletei. Az „is” használatával a kérdés burkolt célzására reagál, arra a gondolatra, hogy a románok lehet, hogy nem „igazán” előítéletesek.

Carla a „románok” kategóriáját impliciten kettéosztja, és úgy használja, hogy beszél olyan egyenekről, akiknek vannak, és olyanokról, akiknek nincsenek előítéletei. Válasza az „egy-

részt, másrészt” véleményalkotási stratégián alapul. Carla beszámolójának egy érdekes vonása, hogy bár az előítéletről beszél, közben mégsem használja az „előítélet” vagy az „előítéletes” kifejezéseket. Valójában a kérdésben szereplő központi kifejezések közül („románok”, „vannak előítéletei”, „romák”) egyik sem jelenik meg a válaszban. Mint Pomerantz (1984b: 55) rámutatott, „érzékeny témákról gyakran olyan kifejezésekkel és magyarázó szavakkal beszélünk, amelyek a témára annak megnevezése és azonosítása nélkül vonatkoznak”. Figyeljük meg, hogy Carla nem csoportokra, hanem „egyénekre” („az emberen múlik”) vonatkozóan beszél. Az „az emberen múlik”-kal Carla ahhoz az elképzeléshez kapcsolódik, amely szerint az előítélet valamilyen előzetes individuális döntés eredménye, és segít bevezetni az előítéletesek és a nem előítéletesek dichotómiáját. Eközben Carla megfogalmazása („az emberen múlik”) úgy működik, hogy nem a románokat mint csoportot vádolja, hanem „néhány” román egyént.

Látható a kérdésre adott válaszából, hogyan orientálódik Carla az „előítélet-mentesnek lenni” probléma jelentése felé. Az 57–62. sorokban az „előítélet-mentesek” az emberek e kategóriájának különböző jellemzőin keresztül kerülnek bemutatásra. Azokat a „jellemzőket”, amelyeket Carla használ „kategóriához kötött cselekvéseknek” (category-bound activities) tekinthetjük, vagyis olyan cselekvéseknek, melyek a kategóriához való tartozást feltételezik. Ez az, amit az előítélet-mentes emberek tesznek; így gondolkoznak az előítélet-mentes emberek. Azzal, hogy kategóriához kötött cselekvéseket használ az előítélet-mentesség kapcsán – melyet a kérdező a kérdésében hozott elő –, Carla a beszélgetés folyamán bemutatja kulturális tudását arról, hogy mit jelent az előítélet-mentesség. Felidézvén az előítélet-mentességhez kötött „cselekvéseket”, Carla közvetett kontrasztot állít az előítéletességgel. Ennek a kontrasztnak morális jelentősége van. Azt elemezve, hogy miként beszélnek az emberek egy témáról másokkal, „közvetlenül hozzáférést nyerünk egy kulturális univerzumhoz és morális előfeltevésekből álló tartalmához” (Silverman 1993: 108). A két kategória, az „előítéletesek” és az „előítélet-mentesek” megalkotása egy számadás része, amely létrehozza azt, amit Baker (1997) „helyi moralitás”-nak nevez.

Carla azokról, „akiknek ez– ez valószínűleg nem számít (.) szóval, hogy rendes ember legyen valaki (.) mindegy (.) hogy milyen nyelven beszél, vagy milyen a bőre színe”, tényszerűen és távolságtartó stílusban beszél. Ez a látszólag tényszerű állítás morális tartalmakat foglal magában. Carla az előítélet jelentésének közhelyes témájából merít, hogy ésszerűként írja le az előítélet-mentest. Az ideális identitás, mely szemben áll az előítélettel, a megfontolt és részrehajlásmentes bánásmódból származik. Mindenkit előzetes megítélés nélkül kellene kezelni. Carla beszámolója közel sem csupán „tudósítás” az előítéletről, hanem a „gyakorlati érvelés” egy változatát mutatja be, amelyet a résztvevők az előítélettel kapcsolatos kérdések leírására használhatnak. Az előítélet társadalmi jelensége, amelyről itt beszél, ellentétes kategóriák készleteként áll össze, amelyek arra szolgálnak, hogy létrehozzák a morális rendet. Sorra véve az előítéletesekhez kapcsolt tevékenységeket, kidolgozhatjuk az „előítéleteshez” kötött tulajdonságokat. Mint Baker (1997) megállapította, „azok a tulajdonságok, amelyekre csupán utalást teszünk, ugyanolyan fontosak, mint azok, amelyeket oly sok szóval állítunk” (142).

A „általános határozatlanság” (generic vagueness) (Potter 1996) a kérdés megválaszolásában, a késleltető összetevők (a szünetek, az ismétlések) az érintett téma érzékeny és prob-

lematikus voltát jelzik. Mintha valamiféle nehézséget<sup>3</sup> okozna Carla számára, amikor a romákkal szembeni előítélet létezéséről beszél, ami még jobban előtűnik az első kérdést követő sorokban. Mondhatnánk, illetve feltételezhetnénk, hogy „az előítéletről beszélni” egy elég extrém példa, és „persze hogy” az emberek megvágatják a szavaikat, mivel a kérdés eredendően kényes. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a beszéd témái önmagukban soha nem kényesek vagy érzékenyek (Baruch 1981; Rapley 2001; Silverman 1997). Ahogyan később kiderül, Carla maga fog igazodni a témában rejlő kényességekhez és nehézségekhez.

### Előítélet „előítélet nélkül”

A kérdező következő közbevetése (2. szemelvény, 70–72. sor) a romák elleni diszkrimináció meglétére vonatkozik. Figyeljük meg a kérdés hasonlóságát az első kérdéshez, amelyet a kérdező arra vonatkozóan tett fel, hogy előítéletesek-e a románok a romákkal szemben. A két kérdés csaknem ugyanolyan szerkezetű, azzal a különbséggel, hogy az elsőt speciálisan fogalmaztuk meg, és nyíltan a románokról és romákról szól (hogy vajon a románoknak vannak-e előítéleteik a romákkal szemben, vagy nem igazán). A második kérdés megfogalmazása általánosabb és személytelenebb (hogy vajon „van-e” előítélet a romák ellen, vagy nem igazán), és nem említi nyíltan a románokat, de romákról szól. A 70. sorban szereplő kérdés elmozdulást jelent az előző kérdés románokról szóló beszédétől a romákról szóló beszéd felé.

Arra a kérdésre adott válaszában, hogy a románoknak vannak-e előítéleteik a romákkal szemben, Carla megkülönböztette azokat, akiknek vannak és akiknek nincsenek előítéletei. Arra a kérdésre válaszolva, hogy „van-e” diszkrimináció a romákkal szemben, Carla nem próbál hasonló megkülönböztetést tenni. Érvelése kezdetben homályos, és mind közvetett, mind közvetlen jelek árulkodnak a nehézségeiről: „Hh (.) Mit mondhatnék (.) szóval, attól függ (.) és (.) °nem tudom° (1.2) Talán van (.) bizonyos módon (.)”.

A szemelvény első sorában láthatjuk, Carla elismeri, hogy van diszkrimináció a romákkal szemben. Elmozdulás történik attól az állítástól, mely elismeri a diszkrimináció létezését („van diszkrimináció”) arra az állításra, mely a diszkrimináció *lehetséges* létezését ismeri el [„az (.) lehet”]. Van Dijk (1992) alapján az a mód, ahogy Carla engedménye az enyhítés és a kibúvókeresés különböző módjait alkalmazva elnyeri retorikai formáját, azt sugallja, hogy az engedmény látszólagos, és lehetőséget nyújt a vádolásra.

Ezt a „de” után egy szókimondó állítás követi a 77. sorban [ >ez cs(h)ak m(h)iatluk v(h)an<]. Carla a diszkrimináció létezését a szélsőségeseset-forma (extreme-case formulation) használatával írja le. A „cs(h)ak” használatával az engedmény helyesbítésre kerül, és a felelősség teljes egészében a romákra hárul. A „cs(h)ak” kiküszöböl mindenfajta alternatív magyarázatot a diszkrimináció létezésére vonatkozóan, és megkérdőjelezi a diszkrimináció létezésének elképzelését. Carla ezáltal a romák magatartásának eredményeként állítja be a diszkriminációt: ha a diszkrimináció „tényleg” létezik, akkor a románok nem vádolhatók érte.

3 Megkülönböztethetjük egyrészt a nehézség közvetett megmutatkozásait az implicit „gond-pontok” használatával, másrészt a nehézségről szóló kinyilvánított, külső állításokat. A nehézség közvetett és közvetlen jelei közötti különbség abban a megfigyelésben áll, hogy az előbbi, a nehézség implicit jeleinek esetében a beszélő nem állítja konkrétan, hogy nehézsége lenne, de az elemző, vagy a másik beszélő(k) következtethet a nehézségre, míg az utóbbi esetben a nehézségek hangsúlyozásra kerülnek a beszélő explicit állításaival.



## 2. szemelvény

- 70 Chris Hm (.) Ön szerint van diszkrimináció a (.) a romák ellen,  
 71 vagy (.) vagy nem igazán?  
 72 (1.2)
- 73 Carla .Hh (.) Mit mondhatnék (.) szóval, attól függ (.) és (.)  
 74 °nem tudom° (1.2) Talán van (.) bizonyos módon (.)  
 75 van diszkrimináció (.) úgy értem, a romák ellen (.)  
 76 az (.) lehet, de (0.2), amint mondtam,  
 77 >ez cs(h)ak m(h)iaittuk v(h)an< , azt h[iszem (.)  
 78 Chris [Mm:m  
 79 (1.4)
- 80 Carla Igen, van (.) valószínűleg (.) mer' nem adunk nekim lehetőséget (.) de (.) hogy  
 81 beépüljenek a társadalomba és (0.4) de azt hiszem >hogy ők sem  
 82 igazán akarják< (.)  
 83 –igazán ők sem akarják (.)
- 70 Chris Hm (.) Considerați că există discriminare față de  
 71 (.) față de romi sau (.) sau nu prea?  
 72 (1.2)
- 73 Carla .Hh (.) Ce să spun (.) deci, depinde (.) și (.)  
 74 °nu știu° (1.2) Poate că e (.) pe undeva (.)  
 75 e și discriminare (.) deci, față de romi (.)  
 76 ar(.) putea fi, dar (0.2) cum am spus,  
 77 >d(h)in c(h)auza lor n(h)umai<, mă gând[esc (.)  
 78 Chris [Mm:m  
 79 (1.4)
- 80 Carla Da, e (.) probabil (.) că nu le dăm  
 81 nici o șansă (.) dar (.) să se integreze în societate și (0.4) dar cred >că nici ei nu prea  
 82 vreau< (.)  
 83 –prea vor (.)

Ezt a fajta engedményt ellentétbe állíthatjuk azzal, amit van Dijk „látszólagos engedménynek” nevez. Van Dijk elemzésében az „engedményeket” nem vonják vissza, nem helyesbítik. Jelentőségük az, hogy megakadályozzák, hogy a beszélőre vonatkozóan negatív következtetéseket vonjunk le „azon szemantikai aktus megvalósításával, mely azt jelenti, hogy »Még ha valami negatívát mondok, az sem jelenti azt, hogy előítéleteim vannak.«” (Van Dijk 1987: 94). Amit Carla beszámolója tesz – hogy van Dijk szavaival éljünk –, az a „felelősség újraelosztása”. A románok részéről a felelősség tagadása és a teljes vád áthárítása a romák oldalára. Ez a „csak” („numai”) használatával valósul meg, ugyanazon dolog alternatív magyarázatának céljából. Könnyen mondhatta volna azt is, hogy „főleg miattuk van” vagy „elsősorban miattuk van”, de nem tette. Carla a szélsőségeset-formát alkalmazta, hogy úgy írja le a diszkrimináció ügyét, mintha az csak a romák felelőssége lenne, és hogy egyúttal kétségbe vonja, hogy „valóban” létezik a diszkrimináció.

Carla a 80–83. sorban retorikai szempontból érdekesen folytatja. A 80–81. sorban nyíltan kijelenti, hogy a románok is felelősekké tehetők a diszkrimináció létezéséért, mivel nem adják meg a romáknak a lehetőséget a beilleszkedésre. Azt az állítást, mellyel elismeri a diszkrimináció létezését, Carla arra használja, hogy elhárítson minden olyan lehetséges gyanúsítást, mely szerint véleménye torzított és ésszerűtlen. Elmondható, hogy Carla figyelembe veszi annak szükségességét, hogy kontrollálja önmaga bemutatását egy interaktív kontextusban, azzal, hogy semlegesnek és elfogulatlanak állítja be magát. Figyeljük meg a többes szám

első személy („mi”) használatát abban az állításában, hogy nem adnak elég lehetőséget a romáknak. A „mi” úgy tűnik, hogy magában foglalja a címzettet (a kérdezőt), és ezért alkalmas a „befoglaló” értelmezésre (Ilie 1998). Azt állíthatjuk, hogy a „mi”-be potenciálisan mindenki más is beletartozhat.

Carla számára az implicit „probléma” az, hogy sikerüljön meggyőzően megindokolnia a romákkal szembeni előítéletet. Kezelnie kell önnön maga előítéletességének problémáját, hisz annak hallhattuk, miközben továbbra is „legitim” érveket szeretne kínálni a diszkrimináció létezésére. A „mer’ nem adunk nekik lehetőséget” kijelentése, úgy tűnik, „*bona fide* engedményként” működik. Mint Antaki és Wetherell (1999) állítja, elmondható, hogy „elismer valamit, amit ránézésre igaznak és érvényesnek tart az ellentábor” (23). Carla beszámolója retorikailag az ellentábor ügyét is „értékteleníti” (lásd például Antaki és Wetherell 1999). Mint Antaki és Wetherell megállapítja, „„őszintén« elismerni valamit, bizonyosan jelzi, hogy valami olyat fogadunk el, ami még nem magától értetődő” (22). Engedményként beilleszteni annak a gondolatnak a tárgyalását, mely szerint a románok szintén vádolhatók, hogy nem kínálnak lehetőséget a romáknak a beilleszkedésre; ez „újra annak bemutatása, hogy míg ez fontos lehet az ellentábornak, a beszélő szempontjából (csupán) engedmény” (Antaki és Wetherell 1999: 23).

Ami a 81–83. sorokban a „de” után következik [„azt hiszem >hogy ők sem igazán akarják<(.)-igazán ők sem akarják (.)”], hallható lezárása annak, amit Antaki és Wetherell (1999) „végén jön a feketeleves” (sting in the tail) engedménynek nevez. Beleszöve azt az állítást, mely kifejezetten a romákat említi, és arra való hajlandóságuk hiányát, hogy beilleszkedjenek, Carla így felerősíti eredetileg negatív álláspontját [„> ez cs(h)ak m(h)iatuk v(h)an< , azt h[iszem (.)]. Talán még azt gondolnánk, hogy a romák be szeretnének illeszkedni a társadalomba, ám Carla megfogalmazásában nem ez a helyzet; nem *igazán* akarnak. Ezzel az állítással visszaérkeztünk ahhoz a gondolathoz, hogy a románok nem vádolhatók, még akkor sem, ha nem adnak lehetőséget a romáknak a beilleszkedésre, hanem maguk a romák azok, akiket vádolni kell, amiért nem akarnak beilleszkedni. Láthatjuk, hogy Carla „szétzúzta” az enyhítésében felvetett ellenvetést. Úgy tűnt, mintha tenne egy engedményt, de később kiderül, ez csak azért történik, hogy a végén odacsapjon. Ez a fajta szerkezet a romák elleni diszkrimináció racionalizálását és legitimálását szolgálja. Mint Antaki és Wetherell (1999: 25) állítja, „ezt a szerkezetet gyakran használhatják a láthatóan ideologikus beszédben, különösen olyan beszédben, mely „erős nézeteket» hangoztatva szegődik az ideológia szolgálatába”.

### A szélsőséges „különbség” konstrukciója

A cikk hátralevő részében azt az elmozdulást dokumentálom, amely a romáknak a diszkrimináció létezéséért való felelősségének állításától addig a konstrukcióig vezet, mely szerint a romák a különbségeken és a morális renden kívül állnak. A következő szemelvények a már idézett interjúból származnak, és a romák beilleszkedésére vonatkozó kérdést követik. Carla azon a határozott véleményen van, hogy a romák *soha* nem illeszkednének be.

Ezt a 94. sorban egy engedmény követi. Azzal a kijelentéssel, amelyet 94–95. sorban tett [„Vannak (.) szóval, nagyon kevesen, de mégiscsak vannak”], Carla értelmes, józan embernek mutatja magát, aki figyelembe veszi az empirikus tényeket, aki nem esik túlzásokba. Carla azt állítja, hogy *alapvetően*, ha nem is teljes mértékben, az a helyzet, hogy a romák

### 3. szemelvény

93 (.)  
94 Carla Vannak(.) szóval, nagyon kevesen, de mégiscsak  
95 vannak (.), de ez >nehéz< (.) ez >nehéz< (.)  
96 mert ők (.) nem tudom (.) egy t(h)eljesen k(h)ülönálló nemzet (.) úgy értem (.)  
97 összehasonlítva (0.8) a többi (0.2) néppel (0.4)  
98

93 (.)  
94 Carla Sunt (.) deci, în număr foarte mic, dar mai  
95 sunt(.) dar >îi greu< (.) >îi greu< (.)  
96 pentru că sunt (.) o nație cu t(h)otul ap(h)arte (.) deci (.) față (0.8)  
97 de restul (0.2) naționalităților (0.4)  
98

nem illeszkednek be a társadalomba (lásd például Edwards 2000: 360). Ez arra szolgál, hogy a beilleszkedés kérdését úgy állítsa be, amely a józan ésszel mérve egy kivétel csupán, így éppen hogy erősíti a szabályt: a romák nem illeszkedtek be a társadalomba. Az arra való célzás, hogy néhány roma beilleszkedett, Carla korábbi általánosítását nem mindent vagy semmit jellegűvé, hanem annál látszólag óvatosabbá teszi; elismeri a lehetséges kivételeket, így biztosítja, hogy minden kivétel kivételes marad.

Carla megjegyzése a „néhány”, nagyon kevés beilleszkedett romáról úgy hangzik, mintha megpróbálná kiemelni az érdemüket az integrációban. Ugyanakkor úgy is értelmezhetjük ezt a megjegyzést, mint ami alapvetően leértékeli az egész kívülálló csoportot. A pozitív megjegyzések, ahogy Graumann (1998) is írja, lehetővé teszik olyan dimenziók megerősítését, amelyekben a „másik” csoportot általánosan rosszabbnak tartják a „sajátnál”.

A 95–97. sorban, bár a „nem tudom” használatával a konkrét ítéletalkotás próba-jellegét (Edwards 2000) fejezi ki, egy szélsőségeset-formával (extreme case formulation) Carlának sikerül a beilleszkedés kérdését nagyon explicit módon bevezetnie: „egy t(h)eljesen k(h)ülönálló nemzet”. A szélsőségeset-forma („teljesen”) használata jelentős mértékben megtámogatja Carla állítását.<sup>4</sup> Az, hogy a romák egy „teljesen különálló nemzet”, olyan benyomást kelt róluk, hogy egy olyan nép, mely nemcsak társadalmilag, de fizikailag is különáll „tőlünk” és más nemzetektől. A romák nem akarnak „beolvadni”, és másoktól teljesen különböző tulajdonságaik vannak. Mindezt ráadásul Carla elbeszélésében mintegy a józan ész diktálja, amelyet nem is szükséges alátámasztani.

Ahhoz, hogy az ilyenfajta beszámoló teljes burkolt tartalmát megértsük, meg kell figyel-nünk azt az ideológiai pozíciót, ahonnan Carla beszél, azt a pozíciót, ahonnan a romák jelenlétét és megítélését mérlegeli (Dixon és Durrheim 2000). Ez a hang észrevehetően egy „belső tagé”, olyasvalakié, aki a (román) közösségen belülről beszél. Ebben a szemelvényben ez a más nemzetiségekkel való összehasonlítás használatával történik, annak érdekében, hogy megfogalmazzon egy álláspontot arra vonatkozóan, hogy mik is a romák. A burkolt üzenet

4 Figyeljünk a nevetésre, mely az állítás egy részét hangsúlyozza: „nem tudom (.) egy t(h)eljesen k(h)ülönálló nemzet”, nincs azonban jelen abban a részben, amely pontosítja a véleményt: „úgy értem (.) összehasonlítva (0.8) a többi (0.2) néppel (0.4)”. Azzal, hogy Carla nevetéssel kíséri magyarázatát, azt mondhatjuk, hogy az ellenvéleményt vallók számára potenciálisan problematikusként kezeli az álláspontot. Ez egy módja annak az elismerésnek, hogy a kérdezőnek lehet, hogy problémái vannak az állítás tartalmával. Azt is megjegyezhetjük, hogy a nevetés használatával Carla ügyel állítása szélsőséges voltára, de nem enyhíti kijelentését. Nem a véleménye enyhült, hanem annak bemutatása.

éleg világos: nemcsak arról van szó, hogy a romák nem olyanok, mint „mi”: más „nemzetekhez” sem hasonlítanak. A szélsőséges „megkülönböztetés”,<sup>5</sup> melyet a „teljesen különálló” kifejezés használatával ér el, arra szolgál, hogy a romák számára egy olyan ideológiai pozíciót írjon elő, mely a társadalom „ésszerű” kötelékein kívül helyezi őket. A romák létezési módja (modus existendi) a lehetséges együttlétezés (modus coexistendi) antitézise.

### Különbségen és morális renden kívül

A 4. *szemelvényben*, mely a 3. *szemelvény* folytatása, a kérdező a romák elleni diszkrimináció okát firtatja. Nagyon sok minden történik itt, de a cikk témáját szem előtt tartva kifejezetten a 104–105. sorokra fogok koncentrálni (ahol a vád teljes egészében áthárul a romákra), majd a 113–116. sorok (egy vétségről szóló történet, mely azt a „morális feladatot” látja el, hogy a romákat a normális viselkedésen kívüliekként állítsa be, hogy megmagyarázza viselkedésük abnormális voltát) tanulmányozásával folytatom.

A 99. sorban a kérdező továbbviszi a témát, és a diszkrimináció okairól kérdez. Még egy példát is ad arra, hogy mi számíthat a diszkrimináció egy esetének: egy roma jelentkezésének visszautasítása egy munkára. Hogy a kérdés megválaszolása nem könnyű, arra implicit és explicit jeleket is kapunk. Enyhén késlekedik a válasszal (vegyük észre az 1,2 másodperces szünetet), rögtön az elején van egy félresiklott kezdés („Mert *számomra*°–”), melyet egy kis szünet követ, majd a nehézség explicit jelzése („>mit mondhatok<”), majd egy újabb rövid szünet után a kérdés tömörített újrafogalmazása („>mik az okai<?”), melyet egy 0,2 másodperces szünet követ.

A 104–105. sorokban Carla olyan választ ad, amelyet kísérletként *jelöl*, „szerintem minden miattuk történik”. Carla magyarázata a diszkrimináció okairól a szélsőségeseset-forma köré épül, és közvetlenül „rájuk” (a romákra) utal. A románok nincsenek jelen a magyarázatában, és a „minden” használatával Carla világosan és egyértelműen a romákat vádolja, és még egyszer, közvetetten, azt az elképzelést sugallja, hogy amennyiben a diszkriminációt a romák okozták, úgy az nem is „igazi” diszkrimináció. Ez a magyarázat nagyon hasonló ahhoz, amelyet Carla a diszkrimináció létezésének megindoklására használt. Korábban azt mondta, hogy „ez csak miattuk van”. Most pedig az a magyarázat, hogy „minden miattuk történik”. Mint Pomerantz (1986) írja, az ilyen szélsőségeseset-forma arra szolgál, hogy megmutassa „a jelenség a »tárgyban van«, vagyis objektív, nem pedig az interakciók vagy a körülmények eredménye” (220). Edwards (2000) pedig arra mutatott rá, hogy a szélsőségeseset-forma tényeket tartalmazó állítások igazolására használható, és kapcsolható azokhoz a különböző módokhoz, ahogy „az emberek cselekedeteit és személyiségét normálisnak vagy betegesnek tüntetik fel” (348).

---

<sup>5</sup> A megkülönböztetési folyamata hasonló a „társadalmi megkülönböztetéshez”, amelyről Henri Tajfel (1981) beszélt. A „megkülönböztetés” nem kognitív folyamatnak, hanem diszkurzív folyamatnak kell tekinteni. Mint ahogyan azt a diszkurzív pszichológusok igazolták, a társadalmi kategorizálás olyasvalami, amely diszkurzíven kerül megalkotásra, és ideológiai hatásai vannak. Mindemellett, ami a „megkülönböztetés” retorikáját illeti, van egy fontos különbség a szociokognitív tanulmányokhoz (köztük Tajfeléhez) képest. Esetünkben nem a „felelősség áthárítását”, más csoportok rágalmozását figyelhetjük meg, hogy a beszélő saját társadalmi helyzetét jobb fényben láttassa, hanem azt, hogy a retorika magán a „megkülönböztetésen” is túlmegy.

#### 4. szemelvény

- 99 Chris Ön szerint mik az okai az ilyen diszkriminációnak, amiről beszélt? (.) Nem tudom,  
 100 például annak, hogy könnyen visszautasítják egy roma jelentkezését egy munkára  
 101 (1.2)  
 102
- 103 Carla °Mert számomra°-(.) >mit mondhatok< (.) >mik az  
 104 okai<? (0.2) igaz? (.) szerintem minden  
 105 miattuk történik (.) mert ők sem akarják  
 106 (.) nincs ilyen vágyuk (0.4) nem hiszem,  
 107 hogy elfogadják (.) szóval, ők szeretnének (0.4)  
 108 szóval >ők nem igazán szeretnek dolgozni< (.) szóval, amennyire én tudom, (.) >nincs földjük,  
 109 hogy megműveljék, hogy gazdálkodjanak< és >amikor ajánlottak nekik egy helyet,  
 110 ahol maradhatnak, vagy valami ilyesmi< (.) láttam a té[vében  
 111
- 112 Chris [uh huh  
 113 Carla Bevitték a lovaikat (.) szóval (.) >még ha lennének is  
 114 lakások< (.) ahol sikerült vagy (0.4) szóval (0.4) még ők is, amit kapnak, azt tönkreteszik (.)  
 115 Szóval, nem (0.8) °nem becsülik meg,  
 116 ez a helyzet° (.)  
 117
- 118 Chris Hmm  
 119 (1.2)
- 99 Chris Care credeți că sunt cauzele acestei discriminări de, de care aminteți? (.) Știu eu,  
 100 de exemplu unii rom i se poate refuza foarte ușor un loc de muncă  
 101 (1.2)  
 102
- 103 Carla °Pentru că mi°-(.) >ce să zic< (.) >care sunt  
 104 cauzele<? (0.2) Nu? (.) Eu zic că totul  
 105 pornesc de la ei (.) deci pentru că nici ei nu vor  
 106 (.) deci nu își doresc (0.4) nu cred  
 107 că acceptă (.) deci ar vrea să (0.4) să  
 108 (.) deci, >lor nu prea le place să muncească< (.) deci, din câte știu eu, >n-au nici  
 109 păminturi să cultivate, să lucreze<, și >cînd li s-au oferit locuințe sau  
 110 ceva< (.) am văzut la tele[vizor (.)  
 111
- 112 Chris [uh huh  
 113 Carla Că și-au băgat caii (.) deci (.) >chiar dacă au  
 114 fost apartamente< (.) unde au reușit sau (0.4) deci (0.4) și ei ce primesc, distrug (.)  
 115 deci nu (0.8) °că nu respectă,  
 116 asta e° (.)  
 117
- 118 Chris Hmm  
 119 (1.2)

A 109–110. sorban Carla egy vétségről és a felelőtlenségről szóló történetbe kezd bele: „>amikor ajánlottak nekik egy helyet, ahol maradhatnak, vagy valami ilyesmi< (.) láttam a té[vében”. Ezután egy a romák viselkedéséről szóló történethez jutunk el. Érdekes az a leírás, amit Carla a 113–116. sorokban ad: „Bevitték a lovaikat (.) szóval (.) >még ha lennének is lakások< (.) ahol sikerült vagy (0.4) szóval (0.4) még ők is, amit kapnak, azt tönkreteszik (.) Szóval, nem (0.8) °nem becsülik meg, ez a helyzet° (.)”. Amint Paul Drew (1998) állítja, leírásainkkal mintegy morális cselekedeteket viszünk végbe – a leírás egyben alapjául szolgál

annak a későbbi ítéletnek, mely az elmondottak „helyességéről” vagy „helytelenségéről” hozható. Carla imént idézett mondataiban erre láthatunk példát.

Carla történetének első sora egy felelőtlenség nyílt megfogalmazása: „Bevitték a lovaikat (.)” és a helytelen viselkedés jellemző sajátossága elég nyílt megfogalmazást nyer: „szóval (.) >még ha lennének is lakások< (.) ahol sikerült vagy (0.4)”. Látható – miután felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy lakásokról volt szó, nem pedig akármilyen lakóhelyről (és határozottan nem egy olyan helyről, ami arra való, hogy lovakat tartsanak benne) –, hogy a viselkedés normatív szabályainak felidézése a romák viselkedésének elítéléséhez szolgál alapul.

Amellett érvelnék, hogy a szándéknak, a véletlennek és a megfontolásnak „elvi fontossága” van a magyarázó gyakorlataink szerveződésében, mivel ez az egyik módja annak, ahogyan a cselekedetek, az eredmények és azok szereplői morális értelemben létrejönnek (Jayyusi 1993). Amikor azt mondja, hogy „Szóval (.) >még ha lennének is lakások< (.) ahol sikerült vagy (0.4)”, látható, hogy Carla szándékos és megfontolt viselkedésként kezeli a kérdést, annak érdekében, hogy nyilvánvalóvá tegye: a romák megsértették a viselkedés normatív szabályait, és ily módon igazolja végső morális felháborodását. A romák viselkedése oly módon kerül leírásra, hogy „a hibát ne tekintsük véletlennek, pusztá figyelmetlenségnek, vagy más módon ártatlannak” (Drew 1998: 316). Még az „ők” utalás is azt éri el, hogy ne véletlen vagy ártatlan dologként kezeljük (olyasvalamiként, ami lehetséges, hogy néhányukkal megtörtént), hanem előre megfontoltként, ami *mindannyiukra* vonatkoztatva kerül bemutatásra.

Carla leírása nem fejeződik itt be, a „kihágást” a 114. sorban tovább fokozza, „még ők is, amit kapnak, azt tönkreteszik”. Megfogalmazásában az „amit kapnak” („tőlünk”) kifejezés burkoltan a „mi” nemeslelkűségünkre utal. A „legjobb szándékok” – hogy a romák számára egy helyet kínálnak, ahol maradhatnak – és az ebből eredő magatartás közötti ellentét az, amelyen keresztül ez utóbbiakat sértőnek és elítélendőnek mutatják.

Néha a „morális munka” (moral work), amelyet a beszélők esetleg mások viselkedésének leírásán keresztül végeznek, mélyen burkolt vagy a leírásba ágyazott, így a résztvevők elkerülik, hogy a beszámoló morális értékelési „pontját” nyíltan megnevezzék (Drew 1998). Carla esetében mintha pont az ellenkezője történe. Nézzük csak meg, mire jut elbeszélése során: „szóval, nem (0.8) °nem becsülik meg, ez a helyzet° (.)”. Carla morális értékelési pozíciója elég explicit: nem becsülik meg, hálátlanak. Carla nem csak a kihágásról számol be, hanem saját felháborodottságáról is. Nem első személyű értékeléssel érzékelteti saját érzelmi reakcióját, sérelmét, inkább általánosítva értékeli: „°nem becsülik meg, ez a helyzet°”. Mondhatnánk, ez csak példa arra, ahogyan a romák *elkülönülnek* „tőlünk”. A józan ész, a tények szava. Minde mellett, azt gondolom, az elhangzottaknak messzebbre vezető következményei vannak, amelyek nem feltétlenül egy román, hanem egy sokkal általánosabb kortárs társadalmi morális rendre vonatkoznak. Általánosabb álláspont fogalmazódott meg a romákkal kapcsolatban, és ez nem mást, mint a jelen morális renddel való összeférhetetlenségüket hangsúlyozta.

## Következtetések

Írásommal a különbség diszkurzív konstrukciójának és reprezentációjának tanulmányozásához próbáltam hozzájárulni az etnikai kisebbségekről szóló beszédben. Azokra a tényleges beszédben fellelhető diszkurzív manőverekre koncentráltam, amelyeken keresztül a romák megjelenítődnek, illetve a valósággá válnak a román szociokulturális kontextusban. Írásom

ugyanakkor a tolerancia és ésszerűség pozíciójából megvalósított szélsőséges előítélet dialektikájának kritikus vizsgálatát is nyújtotta, az „ambivalencia” egy olyan esetét megvizsgálva, amikor az a jobboldali ideológia képviselőit támogatja. A cikkben nem egy politikai szélsőség vagy egy periférikus csoport tagjának véleményét olvashattuk, a beszélő mindemellett mégis felvállalja és felhasználja a „különbség” általánosan osztott, közhelyes szélsőséges ideológiájának „erejét”. Megjegyzendő, hogy ez a fajta beszéd nagyon hasonló a jobboldali ideológia támogatóinak beszédéhez, amely egyaránt tartalmaz implicit és explicit kirekesztő konnotációkat is, amikor a romákról esik szó (lásd például Tileagă 2003, 2004).

A romák esete Romániában nagyon figyelemre méltó, súlyos következtetések vonhatók le belőle ugyanis a (szélsőséges) különbség konstrukciójára és reprezentációjára vonatkozóan. Azt állítottam, hogy a romákról szóló beszéd szélsőségebb, mint az idegenellenes, bevándorlóellenes előítéletes beszéd, amelyet számos nyugati kritikai kutató tanulmányozott. Azért szélsőségebb, mert a romákat nem csupán „tőlünk” különbözőként jellemzi, hanem úgy, mint akik túl vannak a különbségen, kívül a morális renden, olyan „kívül”-t alkotva, mely tartalmazza egy olyan „belül” lehetőségét, ami kizárja a közös fizikai és morális tér lehetőségét. Ez az összehasonlítás és megkülönböztetés retorikájának használatán és a szélsőséges eset- és jellemformálás használatán keresztül valósult meg, tárgyyszerű vádak igazolása érdekében, melyek különböző módokon kötődnek a romák cselekedetei és jellemük betegségének feltüntetéséhez.

Az interjúban Carla összehasonlította és különbözővé tette a romákat, tényszerűen beszámolt róluk és megformálta jellemzőiket. Mindezen kijelentések nem véletlenszerűek, nem esetleges kritériumokon alapultak, hanem *morális* alapon tette őket. Azok az összehasonlító/megkülönböztető mozgások, amelyekben a romák szerepet kapnak, morális értékelések, morális ítéletek (Bar-Tal 1989, 1990; lásd továbbá Graumann 1998, 1995). A megkülönböztetés és a szélsőségesen negatív jellemzés eszközei által a romák kívül kerülnek az „általánosan elfogadott csoportok határain” (Bar-Tal 1989: 171), s így kívül kerülnek törvényen (gyakran pedig az emberi nemen) is.

Az elemzés azonosított egy elmozdulást a „rólunk” való beszédétől (1. és 2. *szemelvény*) a „róluk” való beszédre (3. és 4. *szemelvény*). Láttuk (3. *szemelvény*), hogy Carla vitatja azt az elképzelést, mely szerint beszélhetünk romákkal szembeni előítéletről. Ezt persze nem közvetlenül teszi. Óvatosan araszol a diszkrimináció tételezésének lehetőségétől, annak visszavonásán keresztül, rámutatva és kiemelve, hogy a romák a diszkrimináció forrásai. Ily módon úgy festi le a diszkriminációt, mintha roma probléma lenne, és azt is megkérdőjelezi, hogy „valóban” diszkrimináció-e a diszkrimináció. Carla mondanivalója kritikátlanul foglal magában előítéleteket, ám ő úgy konstruálja szövegét, mint amelynek retorikája tényeken, nem pedig előítéleteken alapul (Billig et al. 1988). Az áldozat vádolása az egyik legerőteljesebb igazolási stratégia, amit annak érdekében alkalmaz, hogy racionálisként állítsa be és igazolja a diszkriminációt. Carla érvei a diszkriminációt egy felelősségre vonható morális gyakorlatból olyan dologgá alakították át, amely elkerülhetetlen a roma jellem és viselkedés eredendő jellemzői miatt. Az az elképzelés, hogy a romák egy „teljesen elkülönült nemzet”, kiegészül egy vétségről és felelőtlenségről szóló történet bevezetésével, hogy még jobban bemutassa a romák viselkedését. Ennek a két diszkurzív konstrukciónak borzasztóan fontos következményei vannak, amelyek fontos kapcsolatban állnak a romák „különbségen túli” reprezentációjával.

Az ideológiai és retorikailag rendelkezésre álló eszközök funkcióinak vizsgálata elméleti és elemzési következményekkel jár. Úgy gondolom ugyanis, hogy bár az interakció részleteinek elemzése és a résztvevők irányultságának számításba vétele alapvető, ugyanennyire fontos, hogy a beszédet kulturális (lásd például Abell és Stokoe 1999, 2001) és ideológiai (lásd például Billig 1991, 2002; Fairclough 1992, 1995; Reisigl és Wodak 2001; Wodak és Reisigl 1999) viszonyok között elhelyezkedő gyakorlatnak tekintsük. Ahhoz, hogy megértsük Carla érvelésének retorikai és ideológiai súlyát, valamint saját maga (és a románok) és mások (a romák) elhelyezését, foglalkoznunk kell annak a kulturális és ideológiai interpretatív keretnek a megértésével, amelyen belül mindezek relevánssá válnak. Ahogyan azt Verkuyten (2001: 275) meggyőzően megfogalmazta: „[a] tágabb ideológiai kontextus a beszéden mind belül, mind kívül van”.

Láthatjuk, hogy a romákról való beszéd hogyan kötődik elválaszthatatlanul a kortárs (társadalmi) morális rendhez, az (ab)normalitás és a kirekesztés diszkurzív gyakorlataihoz. Ez a fajta beszámoló ugyanakkor szoros kapcsolatban áll a tágabb témával is, a romák társadalmi kirekesztésével. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül annak az ideológiai következményeit sem, hogy a romákat „különálló nemzetként” jelenítik meg, egy olyan ideológiai reprezentáción keresztül, mely a „nemzet-ségen” (nationhood) kívül, különbségen és összehasonlításon túl helyezi őket. Ahogy ezeknek a szemelvényeknek az elemzése megmutatta, a félelmet, undort és a kapcsolattól való tartózkodást felidéző „banális” nyelv berögzült, sztereotip, megváltoztathatatlan ideológiai reprezentációkat szül a romákról, szélsőséges politikai és társadalmi következményekkel. A résztvevők számára nehézséget jelent a romák helyének kijelölése, s a megváltoztathatatlan sztereotip lényegiségükre való utalás. Mindezek következménye pedig nem egyszerűen csak az, hogy a romák „rossz helyen” vannak, hanem hogy tulajdonképpen nincsen számukra hely! A romáknak tulajdonított szimbolikus hely, valamint a „belül”/„kívül” lét problémája a romák egy olyan ideológiai reprezentációját támasztja alá, mely a morális renden kívül helyezi őket, és megnyitja az utat kirekesztő konnotációjú nézetek előtt. A „különbség” diskurzusának e fajtáját egy hiány jelöli: más népektől eltérően a romáknak nincsen szülőföldjük – és itt lesz a szélsőségesség implicit és potenciálisan veszélyes. Bauman találó kifejezését használva, a különbség szélsőséges diskurzusai tartalmazzák vagy implikálják a nemzeti tér hiányának „megkülönböztető erejét”.

Fordította Simányi Léna

### Hivatkozott irodalom

- Abell, J. és Stokoe, E. H. (1999): I Take Full Responsibility, I Take Some Responsibility, I'll Take Half of It but No More Than That: Princess Diana and the Negotiation of Blame in the “*Panorama*” Interview. In *Discourse Studies* 1: 297–319.
- Abell, J. és Stokoe, E. H. (2001): Broadcasting the Royal Role: Constructing Culturally Situated Identities in the Princess Diana *Panorama* Interview. In *British Journal of Social Psychology* 40: 417–435.
- Antaki, C., Billig, M., Edwards, D. és Potter, J. (2003): Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique of Six Analytic Shortcomings. In *Discourse Analysis Online*. Letöltés: <http://www.shu.ac.uk/daol/previous/v1/n1/index.htm>.
- Antaki, C. és Wetherell, M. (1999): Show Concessions. In *Discourse Studies* 1: 7–27.

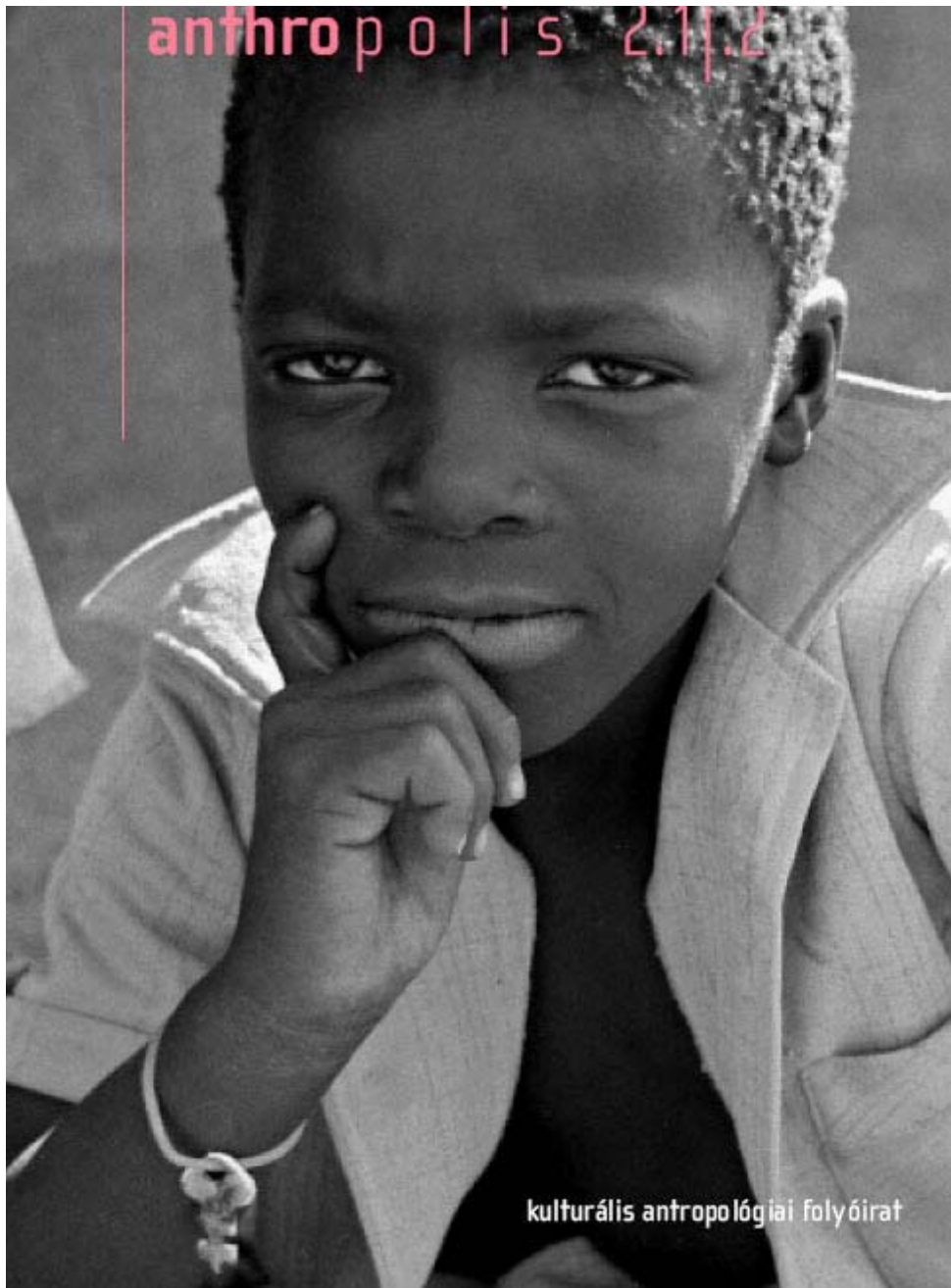


- Augoustinos, M. és Reynolds, J. K. (szerk.) (2001): *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London: Sage.
- Augoustinos, M. és Walker, I. (1998): The Construction of Stereotypes Within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology. In *Theory and Psychology* 8: 629–652.
- Baker, C. D. (1997): Ticketing Rules: Categorization and Moral Ordering in a School Staff Meeting'. In *Culture in Action: Studies in Membership Categorization Analysis*. S. Hester és P. Eglin (szerk.). Washington, DC: University Press of America, 79–102.
- Bar-Tal, D. (1989): Delegitimization: The Extreme Case of Stereotyping and Prejudice. In *Stereotyping and Prejudice*. D. Bar-Tal, C. Graumann, A. W. Kruglanski és W. Stroebe (szerk.) New York: Springer.
- Bar-Tal, D. (1990): Causes and Consequences of Delegitimization: Models of Conflict and Ethnocentrism. In *Journal of Social Issues* 46: 65–81.
- Baruch, G. (1981): Moral Tales: Parents' Stories of Encounters with the Health Professionals. In *Sociology of Health and Wellness* 3: 275–295.
- Bauman, Z. (1990): Effacing the Face: On the Social Management of Moral Proximity. In *Theory, Culture and Society* 7: 5–38.
- Billig, M. (1985): Prejudice, Categorisation and Particularisation: From a Perceptual to a Rhetorical Approach. In *European Journal of Social Psychology* 15: 79–103.
- Billig, M. (1988): The Notion of "Prejudice": Some Rhetorical and Ideological Aspects. In *Text* 8: 91–111.
- Billig, M. (1991): *Ideology and Opinions*. London: Sage.
- Billig, M. (1997): Discursive, Rhetorical and Ideological Messages. In *The Message of Social Psychology*. C. McGarty és S. A. Haslam (szerk.) Oxford: Blackwell.
- Billig, M. (2002): Henri Tajfel's "Cognitive Aspects of Prejudice" and the Psychology of Bigotry. In *British Journal of Social Psychology* 41: 171–188.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. és Radley, A. (1988): *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Blommaert, J. és Verschueren, J. (1998): *Debating Diversity: Analysing the Discourse of Tolerance*. London: Routledge.
- Dixon, J. A. és Durrheim, K. (2000): Displacing Place Identity: A Discursive Approach to Locating Self and Other. In *British Journal of Social Psychology* 39: 27–44.
- Drew, P. (1998): Complaints about Transgression and Misconduct. In *Research on Language and Social Interaction* 31: 295–325.
- Edwards, D. (2000): Extreme Case Formulations: Softeners, Investment and Doing Nonliteral. In *Research on Language and Social Interaction* 23: 347–373.
- Edwards, D. (2003): Analyzing Racial Discourse: A View from Discursive Psychology. In *Analyzing Race Talk: Multidisciplinary Perspectives on the Research Interview*. H. van den Berg, M. Wetherell és H. Houtkoop Steenstra (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, D. és J. Potter (megjelenés alatt): Discursive Psychology, Mental States and Descriptions. In *Talk and Cognition: Discourse, Cognition and Social Interaction*. H. te Molder és J. Potter (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Erjavec, K. (2001): Media Representation of the Discrimination Against the Roma in Eastern Europe: The Case of Slovenia. In *Discourse & Society* 12: 699–727.
- European Roma Rights Center (1996): Sudden Rage at Dawn: Violence against the Roma in Romania. Country Reports Series, no. 2. Budapest: European Roma Rights Center.
- European Roma Rights Center (2001): State of Impunity: Human Rights Abuse of Roma in Romania. Country Reports Series, no. 10. Budapest: European Roma Rights Center.
- Fairclough, N. (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995): *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Gallagher, T. (1995): *Romania after Ceausescu: The Politics of Intolerance*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gill, R. (1991): Ideology and Popular Radio: A Discourse Analytic Investigation of Disc Jockey's Talk, kiadatlan PhD-dolgozat, Loughborough University.
- Gill, R. (1993): Justifying Injustice: Broadcasters' Accounts on Inequality in Radio. In *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*. E. Burman and I. Parker (szerk.). London: Routledge. 75–93.
- Graumann, C.F. (1998): Verbal Discrimination: A Neglected Chapter in the Social Psychology of Aggression. In *Journal for the Theory of Social Behaviour* 28: 41–61.
- Graumann, C.F. (1995): Discriminatory Discourse. In *Patterns of Prejudice* 29: 69–83.
- Hancock, I. (2002): *We Are the Romani People*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

- Houtkoop-Steenstra, H. (2000): *Interaction and the Standardized Survey Interview: The Living Questionnaire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hockenos, P. (1993): *Free to Hate: The Rise of the Right in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Ilie, C. (1998): The Ideological Remapping of Semantic Roles in Totalitarian Discourse, or How to Paint White Roses Red. In *Discourse & Society* 9: 57–80.
- Jayyusi, L. (1993): Premeditation and Happenstance: The Social Construction of Intention, Action and Knowledge. In *Human Studies* 16: 435–54.
- Jefferson, Gail (1985): An exercise in the transcription and analysis of laughter. In *Handbook of Discourse Analysis*. T. van Dijk (szerk.). London: Academic Press, vol. 3: 25–34.
- LeCouteur, A., Rapley, M. és Augoustinos, M. (2001): “This Very Difficult Debate about Wik”: Stake, Voice and the Management of Category Memberships in Race Politics. In *British Journal of Social Psychology* 40: 35–57.
- Leudar, I. és J. Nekvapil (2000): Presentations of Romanies in the Czech Media: On Category Work in Television Debates. In *Discourse & Society* 11: 487–513.
- MacLaughlin, J. (1998): The Political Geography of Anti-Traveller Racism in Ireland: The Politics of Exclusion and the Geography of Closure. In *Political Geography* 17: 417–435.
- Ochs, E. (1979): Transcription as Theory. In *Developmental Pragmatics*. E. Ochs és B. Scheffelin (szerk.). New York: Academic Press. 43–72.
- Opotow, S. (1990): Moral Exclusion and Injustice: An Introduction. In *Journal of Social Issues* 46: 1–20.
- Petrova, D. (2003): The Roma: Between a Myth and the Future. In *Social Research* 70: 111–161.
- Pomerantz, A. (1984a): Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shapes. In *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. J.M. Atkinson és J. Heritage (eds). Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.
- Pomerantz, A. (1984b): Pursuing a Response. In *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. J. M. Atkinson és J. Heritage (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press. 152–163.
- Pomerantz, A. (1986): Extreme Case Formulations: A Way of Legitimizing Claims. In *Human Studies* 9: 219–229.
- Potter, J. (1996): Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage.
- Potter, J. (1998): Discursive Social Psychology: From Attitudes to Evaluative Practices. In *European Review of Social Psychology*. Vol. 9. W. Stroebe és M. Hewstone (szerk.). London: Wiley. 233–266.
- Potter, J. és Edwards, D. (2001): Discursive Social Psychology. In *The New Handbook of Language and Social Psychology*. W. Robinson és H. Giles (szerk.). Chichester: Wiley. 103–118.
- Rapley, M. (1998): Just an Ordinary Australian: Self-Categorisation and the Discursive Construction of Facticity in “Racist” Political Rhetoric. In *British Journal of Social Psychology* 37: 325–344.
- Rapley, M. (2001): “How to Do X Without Doing Y”: Accomplishing Discrimination Without “Being Racist” – “Doing Equity?”. In *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. M. Augoustinos és K. J. Reynolds (szerk.). London: Sage. 231–250.
- Rapley, M. és Antaki, C. (1998): “What Do You Think About. . .?”: Generating Views in an Interview. In *Text* 18: 587–608.
- Rapley, T. J. (2001): The Art(fulness) of Open-Ended Interviewing: Some Considerations on Analysing Interviews. In *Qualitative Research* 1: 303–323.
- Reisigl, M. és Wodak, R. (szerk.) (2001): *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Schegloff, E., Jefferson, G. és Sacks, H. (1977): The Preference for Self Correction in the Organization of Repair in Conversation. In *Language* 53: 361–382.
- Schiffrin, D. (1987): *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sibley, D. (1992): Outsiders in Society and Space. In *Inventing Places: Studies in Cultural Geography*. K. Anderson and F. Gale (szerk.). Melbourne: Longman. 107–122.
- Sibley, D. (1995): *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Sigona, N. (2003): “How Can a Nomad be a Refugee?”: Kosovo Roma and Labelling Policy in Italy. In *Sociology* 37: 69–79.
- Silverman, D. (1993): *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
- Silverman, D. (szerk.) (1997): *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Speer, S. és Potter, J. (2000): The Management of Heterosexist Talk: Conversational Resources and Prejudiced Claims. In *Discourse & Society* 11: 543–572.
- Tajfel, H. (1981): *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, J. B. (1987): Language and Ideology: A Framework for Analysis. In *Sociological Review* 35: 516–536.

- Tileagă, C. (2003): Talking About Discrimination and Integration: Accomplishing Blame in Talk About the Romanians', konferencia paper, British Psychological Society Conference (Social Psychology Section), London, 2003. szeptember.
- Tileagă, C. (2004): Beyond Stereotypes: Ideologies of Exclusion in Romanian Talk About the Romanians. International Critical Discourse Analysis Conference, Valencia, 2004. május.
- Van Dijk, T. A. (1987): *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. London: Sage.
- Van Dijk, T. A. (1992): Discourse and the Denial of Racism. In *Discourse & Society* 3: 87–118.
- Van Dijk, T. A. (1993): *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Verkuyten, M. (2001): "Abnormalization" of Ethnic Minorities in Conversation. In *British Journal of Social Psychology* 40: 257–278.
- Verkuyten, M., de Jong, W. és Masson, K. (1994a): Similarities in Anti-Racist and Racist Discourse: Dutch Local Residents Talking About Ethnic Minorities. In *New Community* 20: 253–267.
- Verkuyten, M., de Jong, W. és Masson, K. (1994b): Racial Discourse, Attitude and Rhetorical Manoeuvres: Race Talk in the Netherlands. In *Journal of Language and Social Psychology* 13: 278–298.
- Verkuyten, M., De Jong, W. és Masson, C. N. (1995): The Construction of Ethnic Categories. Discourses of Ethnicity in The Netherlands. In *Ethnic and Racial Studies* 18: 251–276.
- Wetherell, M. (1998): Positioning and Interpretative Repertoires: Conversation Analysis and Post-Structuralism in Dialogue. In *Discourse & Society* 9: 387–412.
- Wetherell, M. (2003): Racism and the Analysis of Cultural Resources in Interviews. In *Analyzing Race Talk: Multidisciplinary Perspectives on the Research Interview*. H. van den Berg, M. Wetherell és H. Houtkoop-Steenstra (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wetherell, M. és Potter, J. (1992): Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wodak, R. és Matouschek, B. (1993): "We are Dealing with People Whose Origins One Can Clearly Tell Just by Looking": Critical Discourse Analysis and the Study of Neo-Racism in Contemporary Austria. In *Discourse & Society* 4: 225–248.
- Wodak, R. és Reisigl, M. (1999): Discourse and Racism: European Perspectives. In *Annual Review of Anthropology* 28: 175–199.
- Wodak, R. és Reisigl, M. (2001): Discourse and Racism. In *Handbook of Discourse Analysis*. D. Schiffrin, D. Tannen és H.E. Hamilton (szerk.). Oxford: Blackwell. 372–397.

anthropolis 2.11.2



kulturális antropológiai folyóirat